

Sudurpaschim Spectrum

A Multidisciplinary, Peer Reviewed Journal

ISSN: 3021-9701 (Print)

Published by Faculty of Humanities and Social Sciences,
Far Western University, Mahendranagar, Nepal

डोट्याली भाषाका कोटिकार शब्दहरूको अध्ययन

डा. नारायणी भट्ट

उप प्राध्यापक, सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय

Email: narayanibhatt42@gmail.com

लेखसार

डोट्याली भाषा सात नं प्रदेशमा बोलिने इन्डो- आर्यन पहाडी मातृभाषा हो। यस लेखमा डोट्याली भाषाका संज्ञाबोधक कोटिकारहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण गरिएको छ। नेपाली भाषामा कोटिकारहरूको अध्ययन भए पनि डोट्याली भाषामा कोटिकारहरूको अध्ययन नभएकाले यस लेखमा स्थलगत कार्यविधि अवलम्बन गरी विभिन्न कोटिकारहरूको अध्ययन गरिएको छ। जस्तै: एक जान लोगन्या मान्नु, एक जानि पुतारी। यहाँ 'जना' र 'जनी' ले मानवीय लिङ्ग भेद छुट्टयाएको छ भने मानवेतर नाममा *निको फुलो भुड्यो*। *निकी फुली भुडी*। *निको, निकी* र *भुड्यो, भुडी* शब्दले विशेषणका साथै क्रियापदमा समेत लिङ्गभेद देखाएको छ। कोटिकार संख्यावाचक शब्द र नामका बीचमा आउने विशेष शब्द हो। सुदूरपश्चिमका नेपाली मातृभाषाहरू लिङ्गभेदमा धनी छन्। मानवीय नाममा लिङ्गभेद छुट्टयाउन *जना, जनी* प्रयोग भएभैं मानवेतर नाम (स्तनधारी)मा दुध खान प्रयोग हुने पोथी जनाउन *धिन्वा* र बाँभो गाई भैंसीका लागि *बइल्या* कोटिकार प्रयोग गरिन्छ। गोलाकार वस्तु जनाउन *दान/दानो, गेडो/गेडा*, कन्दमूलहरू जनाउन *गानो/गान/गाना, सेलो/सेला*, स-साना चिजवस्तुहरू जनाउन *चिरो, चनउलो, दिउलो, ब्याँ, कपाटो, कपुनो, टुकडो*, लाम्चो चिजवस्तु जनाउन *कोसो* र तरल पदार्थ जनाउन *फिको, छिटो, थोपो, तोपो, सिको, तउडो, फिको* आदि कोटिकारहरू प्रयोग गरेर गणनीय बनाइन्छ। पिठो, मसलाजस्ता मसिना चिजवस्तु जनाउन *फाँक*, स्याउलाहरू जनाउन *सउलो, सेटो*, उखुलाई *आँखलो, सोल्टो, भुतो*, नौनी, अचार, घिउजस्ता खानेकुरालाई *उल्लो, खेटो*, चुरोट, सलाई, अगरबत्ती, बिडीजस्ता वस्तु जनाउन *खण्डो* र सल्काएको चुरोट, बिडी जनाउन *फुक, सको* तथा नुन, मिर्ची, गुड जनाउन *ढिको, खोडो, कुन्जो* जस्ता कोटिकारहरूको प्रयोग गरिएको छ। यसरी डोट्याली भाषामा फरक-फरक चिजवस्तु जनाउन

Copyright 2023 ©Author(s) This open access article is distributed under a Creative Commons

Attribution-Non Commercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

छेप्लो, चिरकिट्टो, धडो, चउडो, कुको, कुकुट्टो, चोइलो, तान/ तानो, आँठो, मुठो, किरकिट्टो, किच्या, कित्या, कउल जस्ता थुप्रै कोटिकारहरूको प्रयोग गरिन्छ। यस लेखमा कोटिकारहरूलाई अध्ययनको विषय बनाई समग्र डोट्याली भाषाका कोटिकार शब्दहरूको संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन हुनु आवश्यक छ भन्ने सोद्देश्यमूलक सार प्रस्तुत गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली : अपभ्रंश, समृद्ध, परवर्ती, एकीकरण, कोटिकार

परिचय

डोट्याली भाषा भारतको उत्तराखण्डको कुमाउँनी भाषाको निकट रहेको देखिन्छ। भारतको गढवाल, कुमाउँ अथवा भनौँ जोशी मठक्षेत्रबाट आएका खसार्थहरू महाकाली नदी तरेर बैतडी र दार्चुला, डोटीलगायतका जिल्ला र वर्तमानको ६ र ७ नं प्रदेशमा बसोबास गर्दै आएका देखिन्छन्। यहाँको चालचलन, रीतिरिवाज, संस्कृति हेर्दा पनि भारतको उत्तराखण्डको कुमाउँ, गढवालसँग मिलेको देखिन्छ। अहिले पनि छोरी दिने र बुहारी ल्याउने साइनो रहेकै छ। रोजीरोटीका लागि पनि यहाँका मानिसहरू भारत जाने र त्यहाँका मानिसहरू यहाँ आउने गर्नाले उत्तराखण्ड भारत र सुदूरपश्चिम नेपालबीच निकट सम्बन्ध रहेको छ। रोजीरोटीकै लागि मात्र नभएर भात पानी चल्ने अर्थात् वैवाहिक सम्बन्ध हुने स्थितिमा निकटता अभू बढी प्रगाढ देखिन्छ। तर वर्तमानमा राजनीतिक विभाजनका कारण कुमाउँनी हिन्दीमूलको मातृभाषा हो भनेडोट्याली मातृभाषा नेपाली मूलको भाषा हो।

वि. सं. २०६८ सालको जनगणनाभन्दा अगाडिसम्म नेपाली भाषाको 'परपच्छिमा', ओरपच्छिमा र मभ्रपच्छिमा भाषिका (राष्ट्रभाषा, २०२२) मानिएकोडोट्याली मातृभाषा आधुनिक आर्य भाषा हो। यो मातृभाषाले ई. २०१२ मा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यताप्राप्त र ISO Code No. 639-3Dotyali {dty} प्राप्त गरिसकेको छ (रावल: २०७४)। उक्त तथ्याङ्कअनुसार डोट्याली मातृभाषा भारोपेली भाषा परिवारको शतम् वर्गअन्तर्गत पर्ने आर्य इरानेली शाखाको आर्य भाषाअन्तर्गत पर्दछ। सुनीतिकुमार चटर्जी (सन् १९२६) ले नेपाली, गढवाली, कुमाउँनी, हिमाचली र काश्मीरी आदि मातृभाषाहरू विकसित भएको प्राकृत भाषालाई 'खस प्राकृत' भन्ने नाम दिएका छन्, जस अनुसार डोट्याली भाषा पनि खस प्राकृतबाट 'खस अपभ्रंश' हुँदै विकसित भएको मानिन्छ। बोलचालका प्राकृत भाषाहरू वैदिक र लौकिकजस्ता मानकीकरण गरिएका संस्कृत भाषाबाट विकसित भएको मान्ने चलन छ (चटर्जी, सन् १९२६), तर मानकीकरण गरिएको भाषाले मातृभाषालाई जन्म दिँदैन, बरु मातृभाषाहरूबाट मानक भाषा विकसित गरिन्छ भन्ने तर्क दिँदै अर्काथरी भाषावैज्ञानिकहरू संस्कृत भाषा नै प्राकृत भाषाहरूबाट विकसित भएको भन्ने पनि ठान्दछन्। संस्कृत र प्राकृतमा कुन पहिले भन्ने जुनसुकै मत माने पनि डोट्याली भाषा ऐतिहासिक रूपमा संस्कृत र प्राकृत दुवै भाषासँग सम्बन्धित छ भन्न सकिन्छ। पालि भाषाका र प्राकृत भाषाका शब्द पनि भाषावैज्ञानिकहरूले संस्कृतबाटै विकसित भएको देखाएकाले संस्कृत भाषा मानकीकरण गरिएको भाषा भए पनि वैदिक र लौकिक संस्कृत भाषा साहित्यमा र व्याकरण प्रयोग गर्नुभन्दा अघि बोलचालमा पनि थियो होला भन्ने अड्कल गर्न सकिन्छ (माधव पोखरेल, कुराकानी)।

सांस्कृतिक एकरूपताका दृष्टिले डोट्याली भाषा सुदूरपश्चिम प्रदेश नं. सात (७) र मध्यपश्चिम प्रदेश नं ६ अन्तर्गत पहाडी क्षेत्रमा अवस्थितडोट्याली क्षेत्रका बासिन्दाहरूले बोल्ने गर्दछन् । अहिले यो भाषा नेपालका विभिन्न जिल्लाहरू र विदेशमा समेत बोलिने गर्दछ । भाषिक प्रयोग प्रचलनका रूपमाडोट्यालीभाषाले आफ्नै किसिमको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक विशेषता बोकेको छ । नेपाली भाषाको विकासक्रम र क्षेत्रीय भाषा, भाषिकाहरूको अध्ययन वर्गीकरणका क्रममा यस क्षेत्रको भाषालाई ओरपच्छिमा, मभपच्छिमा र परपच्छिमा वर्गको भाषिकाका रूपमा देखाइएको छ (पोखरेल ब., राष्ट्रभाषा, २०५०, पानाहरू ६६-७३) । संवत् २०६८ को राष्ट्रिय जनगणनाभन्दा पहिले यो भाषिका नै रहेको थियो । तर राष्ट्रिय जनगणना (२०६८) पछि २०७२ सालको संविधानले पनि छुट्टै भाषाको मान्यता दिँदै नेपालका १२३ वटा मातृभाषाहरूलाई भाषा भनी सूचीकृत गरेकाले नेपालीको भाषिका नभई छुट्टै भाषा भएको छ (राष्ट्रिय जनगणना, २०६८) । उक्त जनगणना अनुसार डोट्याली भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या ७, ८७, ८२७ (२.९७) % रहेको छ । नेपालका प्रमुख चौधभाषाहरूमध्ये नवौँ स्थानमा रहेकोयस भाषामा यसभन्दा अघि नै डोट्याली भाषा र चौधौँ स्थानमा बैतडेली (२७२५२४) -१.०२) भाषा रहेको छ । विकासशील भाषाहरूको तालिका हेर्दा आठौँ तथा तेह्रौँ श्रेणीमा रहेका यी दुई भाषालगायत यस क्षेत्रका अन्य अछामी (१४२५१६), बभाञ्जी(६७४४०), बाजुरेली (१०६८५), दार्चुलेली (५९१२), डडेल्धुरेली (४४८), लगायतका भाषाहरूको जनसङ्ख्या हेर्दा समग्रमा डोट्याली भाषाका वक्ताको सङ्ख्या १२८७३४४ (४.८६%) रहेको छ । यही डोट्याली भाषामा लेखिएका आफ्नै शब्दकोश, व्याकरण, शोधपत्र/प्रबन्ध, पुस्तक, लेख रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । पछिल्लो जनगणना (२०६८) र वर्तमान संविधान २०७२ सालपछि भाषाको मान्यता दिइएकाले यस भाषामा भएका खोज, अनुसन्धान, लेख, रचना, कृति आदिहरूमा डोट्यालीलाई 'भाषिका' नभनेर 'भाषा' नै भनी उल्लेख भएको छ ।

चूडामणि उपाध्याय रेग्मी (उपाध्याय रेग्मी, २०४७, ४२- ४६) ले डोट्यालीको ऐतिहासिक स्वरूप नेपाली भाषाजस्तै प्राचीन काल, मध्यकाल रआधुनिककालीन विकास प्रक्रियासँगै विकसित भएको देखाएका छन् । नेपालीभाषामा प्राचीनकालीन जे-जस्ता लेख्य सामग्रीहरू देखिएका छन्, तिनै सामग्रीहरूलाई डोट्याली भाषाको प्राचीन स्वरूपका रूपमा अध्ययन गरिएको छ । प्राचीनताका दृष्टिले यस क्षेत्रको ऐतिहासिक रूपरेखा कैलास मानसरोवरीय हिमवत् संस्कृति र खससभ्यताबाट प्रभावित र विकसित हुँदै आएको छ । हिमालय क्षेत्रको प्रथम ऐतिहासिक कत्युरी राजवंश (सन् ८५०- सं ९०७) को प्रभाव डोटी कुमाउँ क्षेत्रमा तीव्रगतिका साथ बढेको पाइन्छ । यसै बीच सन् ९५३ -१०१०) पछि कुमाउँ चम्पावतका राजासोम चन्द्र र उनका उत्तराधिकारीहरूबाट नयाँ राज्य व्यवस्था स्थापित भएकोमानिन्छ । त्यसै बेलादेखि पर्वतीय भू-भागमा खस मल्लहरूको सिञ्जा साम्राज्यक्षेत्रको राजनैतिक वर्चस्व चरमोत्कर्षमा पुग्दा कुमाउँ, डोटी तथा चम्पावतमहत्त्वपूर्ण राज्य थिए (ओभा, २०४९, ३-९) । भारतीय इतिहासकार बर्दीदत्तपाण्डेयका अनुसार विक्रमको नवौँ-दशौँ शताब्दीतिर कत्युरको वंश माण्डलिकहरूमा बाँडिएको र त्यसैको एउटा शाखा डोटीमा गएको उल्लेख गर्दै वंशावलीमा प्रथमराजा शालिवाहनदेव र पचासौँ राजा दीप शाही र त्यसपछि तीन राजाहरू भएकोउल्लेख गरेका छन् (पाण्डेय, सन् १९९०) । उक्त प्रकार यो सम्पूर्ण क्षेत्र खसआर्यहरूको

सम्मिश्रण र समन्वयबाट विकसित भएको देखिन्छ। हिमालयक्षेत्रअन्तर्गत हिमवत् क्षेत्रका नेपाल, कुमाञ्चल, मानस खण्ड, केदार खण्ड र काश्मिरमध्ये मध्यवर्ती भू- भागकोमानस खण्डले उत्तर दक्षिणको केदार भूमिसँग सम्बन्ध जोड्दै पूर्वोत्तरमा विस्तारित कर्णाली प्रस्रवण हुँदै गण्डकी प्रस्रवण क्षेत्रको भाषिक संस्कृतिलाई आत्मसात् गरेको देखिन्छ। कुमाउँका ऐतिहासिक अभिलेखहरूमा महाकाली वारि कर्णालीसम्मकै क्षेत्रलाई 'डोटी' नाम दिइएको पाइन्छ। एडविन एट्रिकन्सन (सन् १८८४) ले 'हिमालयन गजेटियर' मा कुमाउँका चन्द्रवंशी राजाहरू 'डोटी' राज्यलाई कर तिर्थेभन्ने कुरो लेखेका छन्। यसबाट डोट्याली क्षेत्र पनि डोटी राज्यमै पर्ने भएकाले स्वतः स्वतन्त्र र शक्तिशाली राज्य थियो भन्ने बुझिन्छ।

मानसरोवर नजिकको मानसखण्ड महाकाली पारि कुमाउँदेखि कर्णालीसम्मको भू- भाग हो (भट्ट भाइसाब, २०६९, १-४)। यही मानसखण्डभित्र पर्ने डोटी राज्य खसहरूको सिञ्जा राज्यको अधीनस्थ रहेको थियो। सपादलक्ष गिरि (सवा लाख पर्वतको देश) नामले ख्यातिप्राप्त खस राज्य शासित यस क्षेत्रको सिमाना पश्चिममा गड्वाल र पूर्वमा त्रिशूलीसम्म विस्तारित खस भाषा नै प्राचीन नेपाली भाषा हो (गौतम, २०४९, ४५)। त्यसैले तत्कालीन भौगोलिक रूपरेखा र भाषिक स्वरूपलाई हेर्दा वर्तमान डोट्याली भाषा त्यही खस भाषा मानिने नेपाली भाषाको विस्तारित रूप मान्न सकिन्छ।

सिञ्जा राज्यको विघटनसँगै डोटी राज्यको स्थापना एवं मध्यकालीन नेपाली भाषाको विकास प्रक्रियाबाट डोट्याली भाषाको प्रचलन र प्रयोग विस्तारित हुँदै गएको हो। डोटी राज्यको शासनकाल हेर्दा यस क्षेत्रका प्रथम राजा निरयपाल (निरञ्जनपालदेव साके१२५०) - (वि.सं १४१९) नै हुन् र यिनी पछिका दोस्रो राजा नाग मल्ल हुन् (पन्त, २०३२, ८२- ९२)। यद्यपि यिनीभन्दा पूर्व सहस्र पाल, अज पाल, चन्द्र पाल र जगति पालले राज्य सञ्चालन गरेको कुरा उल्लेख भएको छ तर प्रामाणिकताको अभाव रहेकाले त्यसलाई पुष्ट आधार मान्न सकेको देखिँदैन। यसै प्रसङ्गमा हालसम्म प्राप्त सबैभन्दा पुरानो राजा जगतिपालको (साके १२३५, वि.सं.१३७०) को ताम्रपत्र नयाँ खोजका रूपमा देखा परेको छ (पाण्डेय, २०६५, ७७)। अनुसन्धानकै निरन्तरताका क्रममा यो ताम्रपत्रले पनि परिपुष्ट आधार जुटाउन बाँकी रहेको देखिन्छ। त्यसैले डोटी राज्यको पहिलो प्रामाणिक राजा निरयपालका पालामा डोटीको पहिलो राजधानी उकुँ थियो भने उनका पुत्र नाग मल्लले (शाके १३०६ तद्नुसार (वि.सं.१४४१) अजयमेरकोट राजधानी बनाएका थिए (अधिकारी, २०६०, ८८-९२)। डोटी राज्यभित्र भारत उत्तराखण्डका कुमाउँ गगोली हाट, सोर (पिथौरागढ), सिरा, दारमा, जाहौर, मल्ली डोटी पनि रहेका छन्। राजा जगतिपाललाई त्रिलोक/त्रैलोक्य पाल पनि भनिन्थ्यो। उनीद्वारा स्थापित यसै डोटी राज्यको राष्ट्र भाषाका रूपमा डोट्याली भाषाको उद्गम भएको देखिन्छ (रावल, २०७४)।

नागमल्लको शासनकालपछि रिपु मल्ल, अर्जुन मल्ल/शाही र उनका उत्तराधिकारीहरू खस साम्राज्यको सिञ्जाली भाषाको अपेक्षा डोटी राज्यका आफ्ना पुर्खाहरूबाट आर्जित मल्ल (डोट्याली) भाषाको प्रयोग प्रचलनमा केन्द्रित रहेका देखिन्छन् (चटौत, २०५८, हष्व)। खस राज्यका उत्तराधिकारी जितारी मल्ल, पृथ्वी मल्ल र अभय मल्ल (अन्तिम खस राजा, वि.सं. १४३३) पछि डोटी राज्यका मल्ल शाही

राजाहरूले मध्यकालीन मल्ल भाषाको स्वरूपलाई नै डोट्याली भाषाका रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ । यही खस (सिंजाली) भाषा, मल्ल भाषा हुँदै बनेको डोट्याली भाषा नै वर्तमान नेपाली भाषा हो (सुवेदी, २०५६, २८६) । डोटी राज्यका राजा अर्जुन मल्ल/शाही, राम शाही र मान्धाता शाहीको राज्यकालमा चम्पावत, कुमाउँ हुँदै गढवालसम्मको राज्यविस्तार भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ (ओझा, २०४९, ७६) । डोटी भाषाका अभिलेखकालीन अधिकांश शब्दहरू यस क्षेत्रमा अहिले पनि प्रयोग प्रचलनमा रहेका छन् जसलाई मध्यकालीन डोट्याली भाषाकै प्रभाव मान्न सकिन्छ । यसपछि कुमाउँको राजधानी चम्पावतका राजा भारती चन्द, रतन चन्द (सन् १४६९-१४८८) विजय चन्द, बाजबहादुर चन्द हुँदै चन्द शासन कालको निरन्तरताका क्रममा उदयदेउ, भानादेउ र रानादेउ बैतडी क्षेत्रमा प्रवेश गरेका देखिन्छन् । चम्पावतको चन्द शासन कमजोर हुँदै गर्दा उद्योत चन्द (सन् १६९८, वि.सं. १७५५), गरुड चन्द र ज्ञान चन्दपछि डोटी राज्यकै सामन्त रजौटाका रूपमा उदयदेउको बैतडी पाटन नजिक सुडौडकोट तथा बैतडी सदरमुकामको दक्षिणतर्फ रहेको कुल्लेकोट देवलहाट क्षेत्रमा रानादेउ र उनका उत्तराधिकारी चन्दवंशका राजा रजौटाहरूले राजकाज सञ्चालन गरेको पाइन्छ । यिनै चन्द वंशका रजौटा विभोगी चन्दले कुमाउँका राजदूत बनेर बैतडीको पूर्वोत्तर स्थित ढिक क्षेत्रको पनेरूकोट बनाई बसेका बिगा पनेरूलाई डोटी अजयमेरकोटकै अधीनस्थ राखेका थिए । यसै क्रममा डोटी राज्यका अन्तिम राजा दीप शाहीको शासनसत्ता १८४७ अक्षय तृतीयाका दिन नेपाल अधिराज्यमा गाभियो (ओझा, २०४९, ८३) । एकीकरणको निरन्तरतासँगै बैतडी कुल्लेकोटका रजबार भुली चन्दलाई पराजित गरी विशाल एकीकरणमा मिलाइएको थियो (सुवेदी, २०५६, ४७) । उक्त सन्दर्भले कत्युरी वंश परम्पराका निरञ्जन पालदेवबाट यस क्षेत्रको भाषिक प्रयोगमा नयाँपन देखिएको कुरा पुष्टि हुन्छ । नागि मल्ल, अर्जुन मल्ल/शाही र उनका उत्तराधिकारी डोट्याली राजा रजौटाहरूले खस भाषाको अपेक्षा मल्ल भाषा/ डोट्याली भाषाको प्रयोग प्रचलनमा ल्याएको देखिन्छ । यहाँ डोट्याली भाषाको निरन्तरताका क्रममा चम्पावतका राजा भारती चन्द, उद्योत चन्द र देवी चन्दपछि परवर्ती चन्द वंशका प्रथम राजपुरुष मानिने उदयदेउको राजकाज सञ्चालनसँगै बैतडी क्षेत्रमा हिन्दू धार्मिक मान्यताअनुरूपको सामाजिक वातावरण सिर्जना भएको मानिन्छ (ओझा, २०४९, ७७) । यसै बेलादेखिको भाषिक प्रचलनबाट डोट्याली क्षेत्रको जीवनपद्धति र भाषिक स्वरूपले आफ्नै किसिमको छुट्टै मौलिकपन पहिचान गराउँदै आएको हो । यस प्रकारको राज्य व्यवस्थाका फलस्वरूप प्रदेश नं. सात (७) सुदूरपश्चिम र मध्यपश्चिमका डोट्यालीभाषाको स्वरूपगत विविधता देखिनुका साथै संस्कृत शब्दको प्रभावसमेत रहिआएको छ ।

संसारका चारवटा भाषा परिवारहरू मध्येका विभिन्न भाषाहरूका आ- आफ्नै विशेषता रहेका छन् । कोस कोस पर पानी बदले और ढाई कोस पर वाणी (भट्ट, २०१०, १५९) अर्थात् कोस कोसमा पानी फेरिन्छ र व्यक्तिपिच्छे बानी बदलिन्छ अथवा अढाई कोसमा बोली फेरिन्छ भनेभैँ एउटै क्षेत्रभित्र पनि फरक फरक भाषा बोलिन्छन् । तिनीहरूका आफ्नै विशेषता हुन्छन् । यसरी भाषा भाषिकाका विशेषताका आधारमा कोटिकार कुनै पनि गन्न नसकिनै चिजवस्तुलाई पनि गन्न सहज बनाउने व्याकरणिक विषय हो । कोटिकार (classifier) भनेको सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बीचमा अनिवार्यरूपले आउने शब्दविशेष (पोखरेल, २०५६, ८२) अर्थात् वस्तु वर्गीकरण गर्ने शब्द हो । नेपाली भाषामा भैँ डोट्याली भाषामा गन्न सकिने

र नसकिने वस्तुलाई पनि विभिन्न कोटिकारहरूको प्रयोग गरी गन्न सकिने बनाइएको छ । यस लेखमा डोट्याली भाषामा रहेका कोटिकारहरूको अध्ययन के कसरी गर्न सकिन्छ ? भन्ने समस्यामा केन्द्रित रही डोट्याली भाषामा रहेका कोटिकारहरूको अध्ययन गर्नु मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अन्तर्गत स्थलगत अवस्था अध्ययन विधि प्रयोग गरिएको छ । यस विधिअन्तर्गत अवलोकन, भ्रमण, प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता लिएर प्राथमिक स्रोतका रूपमा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। डोट्याली भाषाका कोटिकारहरूको अध्ययनका लागि द्वितीयक स्रोतका रूपमा विभिन्न पत्रपत्रिका, ग्रन्थहरू, लेख, शब्दकोश, कोशविज्ञान, अध्ययन अनुसन्धान गरिएका शोधपत्र/शोधप्रबन्धहरू समेटिएका छन् । कोटिकारहरूको अध्ययनका लागि डोट्याली क्षेत्रकै दशरथचन्द्र नगरपालिका, दोगडा केदार गाउँपालिका, ग्वाल्लेक, त्रिपुरासुन्दरी, ढिक, रिमपाटन क्षेत्र, च्वाँगड क्षेत्र छनोट गरिएको छ । मुख्य सूचकका रूपमा लेखक आफैँ रहेको छ भने पुरक सूचकका रूपमा डोट्याली भाषाका विभिन्न उमेर समूह, लिङ्ग, जात जातिका व्यवसायी, पेशामा संलग्न वक्ता वयोवृद्ध/वृद्धाहरू मार्फत् कोटिकारहरूको अध्ययन गरिएको छ । नेपाली भाषा व्याकरणकै सिद्धान्तहरू अवलम्बन गरी डोट्याली भाषाका कोटिकारहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

नतिजा र छलफल

यस लेखमा डोट्याली भाषाका कोटिकारहरूको अध्ययनलाई सङ्कलन गरिएको छ । विभिन्न उत्सव, चाडपर्व, संस्कारहरू, आपसी भेटघाट, छलफल, मेलापात आदिमा सहभागी भई बोलचाल हुँदा भाषिक अवलोकन गरी सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीलाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

लिङ्ग र कोटिकारका आधारमा नेपालका मातृभाषाहरू हेर्दा बैतडेली, दार्चुलेली, अछामी, डोट्याली, डडेल्धुरेली, बभ्राङ्गी, डोटेली आदि भाषाहरूमा थुप्रै कोटिकारहरू भेटिएका छन् । यति मात्रै नभएर उत्तराखण्डका कुमाउँनी, गढवाली भाषाहरूमा पनि कोटिकारहरू रहेका देखिन्छन् । नेपाली र यसका मातृभाषाहरूमा कोटिकारविना गन्न असहज देखिएको छ । गन्न नसकिने नामहरू पनि कोटिकारले गन्न सहज बनाएको देखिन्छ ।

डोट्याली भाषामा मानवीय नाम जनाउन **जनो**, **जनी** दुवै प्रयोग हुन्छ भने नेपालीमा **जना** मात्र प्रयोग हुन्छ ।

१. एक जनो मान्सु (एक जना मानिस/एउटा मान्छे)
२. दुई जना मान्सु (दुई जना लोग्ने मानिस/दुइटा मान्छे)
३. एक जनि पुतारि (एक जना महिला/एउटी महिला)

४. दुई जानी पुतारिन् (दुई जना महिला/दुइटी महिला)

यसरी डोट्याली भाषामा **जना र जनी** कोटिकारले वाक्यमा लिङ्गभेद पनि जनाएको छ । भर्खर जन्मेको बालकलाई जनाउन **चाको गुणो, रगतो डल्लो** प्रयोग गरिन्छ ।

५. ना:नो चाको गुणो (भर्खर जन्मेको बच्चा)

६. ना:नो रगतो डल्लो (भर्खर जन्मेको बच्चा)

भर्खर जन्मेको बच्चामा बोलचालमा लिङ्ग भेद हुँदैन । तर अलि ठूलो हुँदा गर्दा **नानो गेदो, नानी गेदी** भनी लिङ्ग भेद देखा पर्छ ।

७. एक ना:नो गेदो रोयो (एक सानो बाबु रोयो)।

८. एक ना:नी गेदी रोई (एक सानी नानी रोई)।

९. तिन ना:ना गेदान/ गेदा रोया (तीन साना नानीहरू रोए) ।

१०. तिन ना:नी गेदिन रोया (तीन साना नानीहरू रोए) ।

यसरी क्रियापदमा एकवचनमा लिङ्ग भेद देखा परेको छ भने बहुवचनमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा लिङ्ग भेद देखा परेको छैन । **किशोरावस्था जनाउन कलड्या, कलड्याइ** कोटिकार प्रयोग गरिन्छन् ।

११. एक कलड्या गेदो (एक परिपक्व बच्चा) ।

१२. एक कलड्याइ गेदि (एक परिपक्व बच्ची) ।

मानवेतर नाममा पनि वाक्यमा लिङ्ग भेद पाइन्छ ।

१३. रातोगेडो भड्यो (रातोगेडो खस्यो) ।

१४. राती गेडी भडी (रातीगेडी खसी) ।

१५. राता गेडा भड्या (राता गेडाहरू खसे) ।

१६. निको फुलो टुट्यो (राम्रो फुलो भाँचियो) ।

१७. निकी फुली टुटी (राम्री फुली भाँचिइ)।

१८. निका फुला टुट्या (राम्रा फुला टुटे) ।

नेपाली भाषामा भैंँ डोट्याली भाषामा पनि गोलो चिजवस्तु गन्न **दान/दानो/दाना, तोपो/ तोपा, गेडो/गेडा** आदि र लाम्चो चिजवस्तु गन्न कोसो / कोसा शब्द प्रयोग गरिन्छन् । जस्तै:

१९. एक दान आम (एक दाना आँप) ।

२०. दुई कोसा सोझा (दुई कोसा बोडी) ।

२१. एक कोसो केला (एक कोसा केरा) ।

२२. एक गेडो कलु (एक गेडो केराउ) आदि ।
 २३. एक तोपो हस्याल (एक टोप्रो ऍसेलु) ।
 २४. दुई तोपा हस्याल (दुई तोपा ऍसलु)
 २५. एक कोसो गलबन्दो (एक कोसा गलबन्दी) सुनको गहना विशेष ।
 २६. एक दान नौगेडि (एक दाना नौगेडी) । यसरी **कोसो र दाना** शब्द गहना विशेषमा पनि प्रयोगमा आउँछन् ।

यसै गरी फरक आकारप्रकार भएका कोटिकारहरूका लागि फरक फरक शब्द प्रयोग गरिन्छन् ।
 कन्दमूलहरू बुझाउन **गानो/गाना, सेलो/सेला** प्रयोग गरिन्छ ।

२७. एक सेलो पिणौँ (एक सेलो पिँडालु) ।
 २८. दुई सेला पिणौँ (दुई गाना पिँडालु) ।
 २९. एक गानो आदो (एक गानो अदुवा) ।
 ३०. दुई गाना आदा (दुई गाना अदुवा) ।
 ३१. एक गानो चोतो (एक गानो मुला) आदि ।
 ३२. एक सेलो हल्दो (एक सेलो हल्दी) ।
 ३३. एक सेलो सखरखण्ड (एक सेलो सखरखण्ड) ।
 ३४. एक गान तउड (एक तुन्को तरुल) ।
 ३५. एक गान लसुन (एक पोटी लसुन) ।
 ३६. एक गान प्याँज (एक गानो प्याज) ।
 ३७. एक सस्युडो चोतो (सानो गानो भएको मुला बुझाउन **सस्युडो** र बहुवचनमा **सस्युडा** प्रयोग गरिन्छ) ।

यसै गरी स- साना टुक्राहरू जनाउन पनि विभिन्न कोटिकारहरू प्रयोग गरिन्छन् । जस्तै :

३८. एक चिरो काकडा (एक चिरो काक्रो) ।
 ३९. एक चनलो काकडो (एक चिरो काक्रो) ।
 ४०. एक भुतो लिख (एक भुतो उखु) ।
 ४१. दुई भुता लिख (दुई लाक्रा उखु) ।
 ४२. एक भुतो पिणौँ (एक गानो टुसाएको पिँडालु) ।
 ४३. एक भुतो हल्दो (एक सेलो टुसाएको हल्दी) ।
 ४४. एक सउलो भ्यउल (एक स्याउला भिमल) ।

४५. एक आँखलो लिख (एक आँखला उखु) आदि ।
 ४६. एक सेटो निडालो (एक टुक्रा निगालो) ।
 ४७. एक कपुनो आल (एक टुक्रा आलु) ।
 ४८. एक कपुनो शिकार (एक टुक्रा मासु) ।
 ४९. एक कपाट्टो सन्तोलो (आधा दाना सुन्तला) ।
 ५०. एक फेसो सन्तोलो (एक टुक्रा सुन्तला) ।
 ५१. दुई फेसा सन्तोला (दुई टुक्रा सुन्तला) ।
 ५२. एक पान कागजि (एक केस्रो कागती) ।
 ५३. दुई पाना कागजि (दुई केस्रा कागती) ।

तरल पदार्थ जनाउन घुट, तोपो, थोपो, फिको, सिको, छिटो, तउडो, तुको आदि कोटिकारहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ : जुन डोट्यालीर नेपाली दुवै भाषामा राखिएका छन् ।

५४. एक घुट पानि (एक घुटको पानी) ।
 ५५. एक छिटो पानि (एक छिटो पानी) ।
 ५६. दुई छिटो पानि (दुई छिटो पानी) ।
 ५७. एक तोपो पानि (एक थोपो पानी) ।
 ५८. दुई तोपो पानि (दुई थोपो पानी) ।
 ५९. एक सिरको दुद (एक सिको दुध) ।
 ६०. दुई सिरका दुद (दुई सिको दुध) ।
 ६१. एक फिको चाहा (एक सुको चिया) ।
 ६२. एक कानहाल्लु छिटो दुदो (एक छिटो दुध) ।
 ६३. एक तोपो दुद (एक थोपो दुध) ।
 ६४. एक तउडो पानी (एक भर पानी) ।
 ६५. एक खेट्टो नउनि (एक पित्तको नौनी) ।
 ६६. दुई छिटो तेला (दुई छिटो तेल) ।
 ६७. एक छिटो/तोपो तेल (एक थोपो तेल) ।
 ६८. एक छिटो घि (एक थोपो घिउ) ।
 ६९. एक डल्लो नउनि (एक डल्लो नौनी) ।
 ७०. एक डल्लो घि (एक डल्लो घिउ) ।
 ७१. एक तुको मुत (एक तुको पिसाब) ।

७२. एक फिको दुध (एक सिको दुध)

लाम्चो, मसिनो अगरबत्ती जस्तो, चुरोट, बिँडी र छ्वालीजस्ता चिजवस्तु जनाउन **खण्डो** प्रयोग गरिन्छ ।

७३. एक खण्डो नल (एक सिन्को छ्वाली)

७४. एक खण्डो धुप (एक सिन्को धुप) ।

७५. एक खण्डो पराल (एक सिन्को पराल) ।

७६. एक खण्डो बिडी (एक खिल्ली बिडी) ।

७७. दुई खण्डा बिडी (दुई खिल्ली बिडी) ।

७८. एक खण्डो सिगरेट (एक खिल्ली चुरोट) ।

७९. दुई खण्डा सिगरेट (दुई खिल्ली चुरोट) ।

८०. एक खण्डो सलाई (एक काँटी सलाई) ।

असङ्ख्येय गन्न नसकिने नामलाई पनि विभिन्न कोटिकारहरूको प्रयोग गरी गन्न सकिने बनाइएको छ :

८१. एक रासडि हेलवा (एक थुप्रो हलुवा) ।

८२. एक रासडि खानाकि (एक थुप्रो खाना) ।

८३. एक रासडि गोबर (एक थुप्रो गोबर) ।

८४. एक रासडि गु (एक थुप्रो दिसा) ।

८५. एक डल्लो सापुन (एक डल्लो साबुन) ।

८६. दुई डल्ला सापुन (दुई डल्ला साबुन) ।

८७. एक लडो मइल (एक लुडो मयल) ।

८८. दुई लडा मइल (दुई लुडो मयल) ।

८९. एक लडो सिकान (एक लत्को सिँगान) ।

९०. एक डल्लो खकार (एक डल्लो खकार) ।

९१. एक हल गडो (एक हल बारी) ।

९२. एक स्या जोत्तु (एक सियो जोत) ।

९३. एक कातो गडो (एक बारी खेत) ।

९४. एक धडो जमिन (एक धर्सो जमीन) ।

९५. एक गोलि धाका (एक गोलि धागो)

९६. एक लच्छी उन (एक लच्छी ऊन) ।
 ९७. एक कोयो रउँ (एक गुजुल्टो कपाल) ।
 ९८. एक तान रउँ (एक तिन्को कपाल) ।
 ९९. एक पालो जनइ (एक पत्र जनै) ।
 १००. एक पालो दुबधागो (एक पत्र दुबधागो) ।
 १०१. एक लुडो रउँ (एक चुल्लो कपाल) ।
 १०२. एक आँठो रउँ (एक आँठो कपाल) ।
 १०३. एक कुर्को भात(एक चोइली भात) ।
 १०४. एक सितो भात (एक सितो भात) ।
 १०५. एक फाँक माटाकि (एक चिम्टी माटो) ।
 १०६. एक फाँक साजि (एक चिम्टी खरानी)
 १०७. एक फाँक धुलाकि (एक चिम्टी पिठो) आदि ।
 १०८. एक फाँक नुनकि (एक चिम्टी नुन) ।
 १०९. एक फाँक चिनिकि (एक चिम्टी चिनी) ।
 ११०. एक गाल चामल (एक फाँको चामल) ।
 १११. एक गाल चिउडा (एक फाँको चिउरा) ।
 ११२. एक घान घोगा (एक घान मकै) ।
 ११३. एक घान भट्टु (एक घान भटमास) ।
 ११४. एक घान चिउरो (एक घान चिउरी) ।
 ११५. एक पातो टिन (एक पाता टिन) ।
 ११६. एक पातो लुवा (एक पाता फलाम) ।
 ११७. एक टुकडो सुन (एक तार सुन) ।
 ११८. एक फुक बिणि (एक सर्को बिडी) ।
 ११९. एक फुक सिगरिट (एक सर्को सिगरेट) ।
 १२०. एक जिबडो आगा (एक फिलिङ्गो आगो) ।
 १२१. एक कोइलो आगा (एक कोइलो आगो) ।
 १२२. एक कउल आगा (एक कोइलो आगो) ।
 १२३. एक भोइलो आगा (एक भिल्को आगो) ।
 १२४. एक पाइन ज्यउडो (एक पोयो डोरी) ।

१२५. एक छेप्लो दरवाँ (एक छेस्को दाउरा) ।
 १२६. एक ठुणो दरवाँ (एक टुक्रा दाउरा) ।
 १२७. एक खात दरवाँ (एक खलियो दाउरा) ।
 १२८. एक हातो केला (एक कागियो केरा) ।
 १२९. एक चउकि ओखड (चार दाना ओखर) ।
 १३०. एक छाल काँथडा (एक जोर लुगा) ।
 १३१. एक भक्क्या बोलि (एक लवज बोली) ।
 १३२. एक पख्या पाखो(एक पाखो छानो) ।
 १३३. एक लुटो ध्वाँ (एक मुस्लो धुँवा) ।
 १३४. एक खात पर्सी (एक थुप्रो मल) ।
 १३५. एक छिटो रड (एक छिको रङ्ग) ।
 १३६. एक बच्याँती मान्सु(एक लस्कर जन्ती) ।
 १३७. एक तोपो हस्याल (एक टोप्रो ऐँसेलु) ।
 १३८. एक पान सन्तोला (एक केम्नो सुन्तला) ।
 १३९. एक फेसो सन्तोला (एक आधा दाना सुन्तला) ।
 १४०. एक द्युलो सन्तोला (एक बिँया सुन्तला) ।
 १४१. एक बिजुलो स्युँतो (एक सल्लाको बियाँ) ।
 १४२. एक बिजुलो सुन्तलो (एक बियाँ सुन्तला) ।
 १४३. एक डल्लो धिनाली(एक डल्लो दही) ।
 १४४. एक तउडो पानि (एक भर वर्षा) ।
 १४५. एक घस्कि साबुन (एक घस्की साबुन) ।
 १४६. एक खोडो मिसिरि(एक डल्लो मिस्री) ।
 १४७. एक कुन्जो मिसिरि(एक डल्लो मिस्री) ।

नेपाली भाषामा भैँ डोट्याली भाषामा पनि प्रकार्यात्मक दृष्टिले कामविशेषको प्रयोजनका लागि प्रक्रिया कोटिकारहरू रहेका छन् जस्तै:

१४८. एक भल्को पानि (एक भुल्को पानी)
 १४९. एक टक्या रिस (एक टन्को रिस)
 १५०. एक तउडो पानि (एक भर भरी) ।
 १५१. एकफेर रुडुक्क हेद्दु (एक भल्को हेराइ) ।

१५२. एक निन सिन (एक निद्रा सुताइ) ।
 १५३. एक आँखो लउन (एक निद्रा सुताइ) ।
 १५४. एक हल गडो (एक हल बारी) ।
 १५५. एक खुराक ओखदो (एक खुराक औषधी) ।
 १५६. एक खुराक खानाकि (एक खुराक खाना) ।
 १५७. एक चउडो घाम(एक जुवा घाम) ।
 १५८. एक फिको बादल (एक धको बादल) ।
 १५९. एक भुल्को घामो (एक भुल्को घाम) ।
 १६०. एक च्युलो पात्थर (एक टुक्रा सिलेट) ।
 १६१. एक च्युलो ढुडा (एक टुक्रा ढुङ्गा) ।
 १६२. एक च्युलो रोटा (एक टुक्रा रोटी) ।
 १६३. एक कातो काँथडा (एक टुक्रा कपडा) ।
 १६४. एक बुजो रोटा (एक गाँस रोटी) ।
 १६५. एक गास भातो (एक गाँस भात) ।
 १६६. एक चिकिडो काथडा (एक धरो कपडा) ।
 १६७. एक कित्या पुइसा (एक नचल्ने पैसा) ।

डोट्याली भाषामा सिङ्गो वस्तु गन्न मात्र कोटिकार चाहिने होइन वस्तुको प्राकृतिक आकार प्रकारभन्दा पनि कोटिकारको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

१६८. एक तान साग (एक त्यान्द्रो साग) ।
 १६९. एक तान पराल (एक त्यान्द्रो पराल) ।
 १७०. एक तान घाँस (एक त्यान्द्रो घाँस) ।
 १७१. एक तान दुबो (एक तिन्को दुबो) ।
 १७२. एक तान बाब्ब्या (एक त्यान्द्रो बाबियो) ।
 १७३. एक तान पालडो (एक त्यान्द्रो पालुङ्गो) ।
 १७४. एक तान राया (एक तान रायो) ।

यसैगरी मानवीय नाममा नेपालीमा स्तनधारी महिलाका लागि सुत्केरी भनेभैं **डोट्यालीमा** जतकाली र बच्चा नपाएकी महिलालाई बइल्याइ /बाभी शब्द प्रयोग गरिन्छ । नेपाली भाषामा स्तनधारी पोथी गाई वस्तु जनाउन विशेष कोटिकार माउको प्रयोग गरिन्छ भने **डोट्याली** भाषामा माउको सट्टा धिन्वा प्रयोग गरिन्छ । बाख्रा, घोडा आदिको दुध नखाने वा प्रयोग नगरिने भएकाले धिन्वा शब्द प्रयोग गरिदैन । त्यसैगरी गाई

भैंसीको दुध खाने भएकाले धिन्वा र बाँभो गाईवस्तुका लागि बइल्या शब्द प्रयोग गरिन्छ भने दुध नखानेका लागि प्रयोग गरिदैन । गोरु, बहर जनाउन बउड्या, बइसालो प्रयोग गरिन्छ ।

१७५. एक जतकाली पुतारी (एक सुत्केरी महिला) ।
१७६. एक बइल्याइ पुतारी (एक बाँभी महिला) ।
१७७. दुइ धिन्वा गोर (दुई माउ गाई) ।
१७८. दुइ धिन्वा भुइसा (दुई माउ भैंसी)
१७९. एक कलड्या बाच्छो (एक कोरली गाई) ।
१८०. दुई कलड्या बाच्छा (दुई कोरली गाई) ।
१८१. दुई बइल्या गोरु/भुइसा (दुई बाँभा गाई, भैंसी) ।
१८२. एक बउड्या बल्लु (एक बहर) ।
१८३. एक बइसालो बल्लु (एक बूढो गोरु) ।
१८४. दुई बइसाला बल्लु (दुई बूढा गोरु) ।

उक्त प्रकार डोट्याली भाषामा कोटिकार शब्दहरू अनेक प्रकारले व्यवहार प्रयोगमा आएका हुन्छन् । शब्द वर्गको अध्ययनका दृष्टिले डोट्याली भाषाका शब्दहरूलाई व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा विभिन्न किसिमले अध्ययन वर्गीकरण गरिनु त्यत्तिकै आवश्यक छ । व्यवहारिक रूपमा भाषा शिक्षण सिकाइलाई उपलब्धिपूर्ण बनाउन डोट्याली भाषाका शब्दहरूलाई सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरी संरक्षण, सम्बर्द्धन गरिनु नै यस लेखको औचित्य वा उपादेयता रहेको छ ।

निष्कर्ष

संसारका विभिन्न भाषाहरूमध्ये नेपाली भाषामा पनि विभिन्न कोटिकारहरू पाइन्छन् । नेपाली भाषामा भैं डोट्याली भाषामा पनि कोटिकारहरू रहेका छन् । लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि व्याकरणिक कोटिहरूका आधारमा कोटिकार शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । बैतडेली, डोटेली, अछामी, बभाडीलगायतका मातृभाषाहरूमा पनि वर्गीकृत भाषाहरूका कोटिकारहरू पाइन्छन् । नेपाली भाषामा नभएका तथा फरकप्रकृति अन्य विभिन्न किसिमका कोटिकारहरू डोट्याली भाषामा पाइन्छन् । यस भाषामा मानवेतर नाममा पनि लिङ्ग भेद पाइन्छ । काली कर्णालीको यस क्षेत्रका नेपाली मातृभाषाहरू लैङ्गिक विभेदमा धनी छन् । सात नं. प्रदेशका मातृभाषामा पुरुष र महिला जनाउन जान, जनी प्रयोग गरिन्छ । मानवेतर नाममा पनि लिङ्ग भेद देखिन्छ । जस्तै: निकी फुली टुटी । निको फुलो टुट्यो । रातो गेडो भड्यो । रातीगेडी भडी । यी वाक्यहरूमा क्रियापदमा पनि विभेद देखिएको छ । डोट्याली भाषामा गोलो वस्तु, सागपात, घाँस, पराल बोधक, टुक्रा चिजवस्तुसूचक, कन्दमूल, पिँडालु, आलु उखु र अन्य टुसाएका अन्नबालीहरूलाई जनाउन गेडो, तोपो, तान, खण्डो, भुतो आदि शब्द प्रयोग हुन्छन् । त्यस्तै लाम्चो वस्तु जनाउन कोसो तथा स्याउला काट्न मिल्ने

रुखहरूलाई स्याउलो/स्याउला, सेटोको प्रयोग गरिन्छ । दुध पिउने स्तनधारी पोथीहरूका लागि धिन्वा र बाँभो गाई, भैंसीका लागि बड्ल्या शब्दले गणना गरिन्छ । यसैगरी तरल पदार्थ जनाउन छिटो, थोपो, फिको, फिको, सिको, घुट तथा पालो, कित्या, दिउलो, बुजो, छेप्लो, पान, कपाट्टो, फेसोजस्ता थुप्रै कोटिकारहरू पनि प्रयोग गरिन्छन् । घाम, पानीजस्ता गन्न नसकिने वस्तुलाई पनि चउडो, तउडो, भुल्कोजस्ता कोटिकारहरू तथा हेराइ, निद्राजस्ता नामहरूका लागि एक भक्ति निन, रुडुक्क हेदुदु आदि कोटिकारहरूको प्रयोग गरी गन्न सकिने बनाएको छ । नौनी, अचार, घिउ, दहीजस्ता खानेकुरा जनाउन डल्लो, खेट्टो एवं नुन, साबुन, गुड, मिर्ची आदि जनाउन ढिको, खोडो, कुन्जो, कुजो, भेल्लीजस्ता कोटिकार शब्द र पिठोजस्तो मसिनो वस्तु जनाउन फाँक कोटिकार शब्दको प्रयोग गरिन्छ । माटाकि, धुलाकि, हल्दाकि आदि शब्दले स्त्रीलिङ्गी विशेषण बोध गराएको छ । डोट्याली भाषामा यस्ता अन्य थुप्रै शब्दहरू प्रयोगमा आएका हुन्छन् । कर्णाली र कुमाउँ क्षेत्रका भाषाहरूसँग डोट्याली भाषाको परिसीमागत सम्बन्ध रहे पनि यस लेखमा डोट्याली भाषाका कोटिकार शब्दहरूको मात्रै अध्ययन गरिएको छ । डोट्याली भाषाका कोटिकारहरूको अध्ययनबाट भावी अध्ययनका लागि अन्य भाषाका कोटिकार शब्दहरूको खोज, शोध, सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न सहज हुने देखिन्छ । शब्दकोश निर्माण एवं शब्दवर्गको अध्ययनका दृष्टिले समेत कोटिकार शब्दहरूको अध्ययनबाट अन्य कुनै पनि भाषा, भाषिकाहरूका शब्दहरूको अध्ययनलाई पनि विस्तार एवम् व्यापकता प्रदान गर्न सहयोग पुगेको हुन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, सूर्यमणि (२०७०), खस साम्राज्यको इतिहास, भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७४), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- ....., हेमाङ्गराज र बट्टीविशाल भट्टराई (२०६६), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- उपाध्याय रेग्मी, चुडामणि (२०४७), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, साभा प्रकाशन ।
- उप्रेती, गङ्गाप्रसाद (२०७९), प्रज्ञा नेपाली बृहत शब्दकोश, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- ओझा, देवीप्रसाद (२०४९), डोटी क्षेत्रको इतिहास तथा संस्कृति, कञ्चनपुर सामाजिक सेवा तथा अनुसन्धान समिति ।
- गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, साभा प्रकाशन ।
- चटौत, आर.डी प्रभास (२०५८), डोट्याली बृहत शब्दकोश, बेलु स्मृति प्रतिष्ठान ।
- जनसंख्या ग्रन्थ (२०६८), केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६६), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, शुभकामना प्रकाशन ।
- तिवारी, भोलानाथ (ई. १९९२) भाषाविज्ञान, थार्नीहिल रोड, किताब महल डिस्ट्रिब्युटर्स

- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद (२०५१), भाषाविज्ञानको रूपरेखा, नेपाल बुक डिपो ।
- पन्त, देवकान्त (२०३२), डोटेली लोकसाहित्य, नेपाल एशियाली अध्ययन संस्थान ।
- पाण्डेय, बद्रीदत्त (१९९०), कुमाउँका इतिहास, अल्मोडा बुक डिपो ।
- पाण्डेय, वासुदेव (२०६५), सुदूरपश्चिमका ताम्रपत्रहरूको सङ्कलन, **लोकायन**, नेपाल सांस्कृतिक प्रतिष्ठान ।
- पोखरेल बालकृष्ण (२०२२), राष्ट्रभाषा, साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल माधवप्रसाद (२०५६), नेपाली वाक्य व्याकरण, एकता बुक्स ।
- पौडेल, राजेन्द्रप्रसाद (२०७७), नेपालको भाषानीति र योजना आधार, इन्टेलेक्च्युअल्ज बुक प्यालेस ।
- बन्धु, चुडामणि (२०७३), भाषाविज्ञान, साभा प्रकाशन ।
- बराल, टीकादत्त (२०६८), तत्सम नेपाली व्युत्पत्ति शब्दकोश, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भट्ट, पुष्पलता (२०१०), कुमाउनी लोक साहित्य, संस्कृति, भाषा एवम् साहित्य, रोसन आफसेट पिन्टर्सी
- भट्ट, वासुदेव भाइसाब (२०६०), डोट्याली लोक संस्कृति र लोक साहित्य, साभा प्रकाशन ।
- मिश्र, नरेश (२००९), भाषा विज्ञान और हिन्दी भाषा, संजय प्रकाशन ।
- रावल, राजेन्द्रसिंह (२०७५), आधारभूत डोट्याली व्याकरण, महाकाली साहित्य सङ्गम ।
- लंसाल, रामचन्द्र (२०७५), कोशविज्ञान र नेपाली कोश, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज (२०७८), समालोचनाका नयाँ कोण, ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस ।
- सुवेदी, राजाराम (२०५६), कर्णाली प्रदेशमा डोटी राज्य, गीता प्रिन्टिङ प्रेस ।
- सुवेदी, राजेन्द्र र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (२०६८), रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- Chatterjee, S. K. (1926). *The origin and development of the Bangali language*. Calcutta University Press.
- Edwin, T. A. (1684). *The Himalayan Gazetterian* (2nd ed.). Cosmos Publication.
- Grierson, G. A. (1916), Nepali. In G. A Grierson (Ed.) *Linguistic Survey of India* (pp. 1–16), ix. Motilal Bamarasiduss.